

DİVÂNÜ LUGÂTİ’T-TÜRK’TEKİ ATASÖZLERİNİN

SÖZ DİZİMSEL ÖZELLİKLERİ

Burak TELLİ*

Öz

Dîvânü Lugâti’t-Türk, Türk dilinin en kıymetli dil yadigarlarındanadır. 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut tarafından, Araplara Türkçe öğretmek ve Türkçenin ne denli büyük bir dil olduğunu ortaya koymak amacıyla yazılmıştır. Dîvânü Lugâti’t-Türk, Türkçenin bilinen ilk sözlüğüdür. Eser, 8000 civarında Türkçe kelimenin Arapça karşılıklarını vermektedir. Sözlü kültürümüze ait dil malzemelerinden atasözlerinin en eski örneklerini Dîvânü Lugâti’t-Türk’te görmekteyiz. Atasözleri, bir toplumun uzun tecrübeler ve gözlemler sonucu elde ettiği birikimlerinin söze dökülerek kalıplaşmış halidir. Bu sebeple toplumun kültürel hafızasını yansıtan atasözleri, sahip olduğu ahenk ve özlü anlamları ile önemli birer dil malzemesidir. Bu çalışmada Dîvânü Lugâti’t-Türk’te geçen atasözleri söz dizimsel özellikleri bakımından ele alınmıştır. Eserdeki atasözü kelime grupları ve cümle yapıları ana başlıkları altında incelenmiştir. Tespit edilen kelime grupları ve cümle yapıları ile ilgili bütün örnekler ilgili başlık altında verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Dîvânü Lugâti’t-Türk, söz dizimi, atasözü.*

THE SYNTAXIC PROPERTIES OF PROVERBS IN DÎVÂNÜ LUGATÎ'T-TÜRK

Abstract

Dîvânü Lugâtî't-Türk is one of the most valuable Turkish relics. It was written by Mahmut of Kashgar in the 11th century with the aim of teaching Turkish to Arabs and revealing how great Turkish is. Dîvânü Lugâtî't-Türk is the first known dictionary of Turkish. The work gives Arabic translations of around 8000 Turkish words. We see the oldest examples of proverbs from the language materials of our oral culture in Dîvânü Lugâtî't-Türk. Proverbs are the stereotypes of a society's accumulation of knowledge gained through long experiences and observations. For this reason, the proverbs reflecting the cultural memory of society, with the harmony and concise meanings are important language materials. In this study, the proverbs in Dîvânü Lugâtî't-Türk are discussed in terms of their syntactic properties. The proverb word groups and sentence structures are examined under the main headings. All examples related to the determined word groups and sentence structures are given under the related title.

Keywords: *Dîvânü Lugâtî't-Türk, syntactic, proverb.*

GİRİŞ

Dîvânü Lugâtî't-Türk, 11. Yüzyılda Kaşgarlı Mahmut tarafından yazılmıştır. Karahanlı Türkçesi eseri olan DLT¹, Türk dilinin bilinen ilk sözlüğüdür. Türkoloji başta olmak üzere daha birçok alana kaynak olabilecek çok yönlü bir eserdir. DLT'nin zengin dünyası içerisinde atasözleri de yer almaktadır. Eserde, Eski Türkçedeki karşılığı olan "sav" kelimesi ile ifade edilen atasözlerinin sayısı 300'e yakındır. DLT'deki atasözleri üzerine en eski çalışmalardan olan Necip Asım'ın *Eski Savlar* eserinde 290, Carl Brockelmann'ın *Altturkestanische Volksweisheit* eserinde 264, Ferit Birtek'in *En Eski Türk Savları* adlı çalışmasında ise 291

¹ Bu kısımdan itibaren Dîvânü Lugâtî't-Türk ifadesi DLT olarak gösterilecektir.

atasözüne yer verilmiştir. Bu çalışmalarda DLT'deki atasözleri genel olarak anlamsal, kültürel yönleri ile ele alınmıştır. Brockelmann ayrıca bu sözleri 3 grupta toplayarak birinci grupta sadece DLT'de bulunan, ikinci grupta diğer Türk boylarında da tespit edilen, üçüncü grupta ise Türk dünyası dışında yaşayan atasözleri şeklinde vermiştir (Birtek, 1944: 5-10).

Atasözü, anonim özellik taşıyan, atalardan kaldığı kabul edilen ve toplumun yüzyıllar boyunca geçirdiği gözlem ve denemelerden, ortak düşünce, tutum ve davranışları ile dünya görüşünden meydana gelen, genel kural niteliğindeki kısa, özlü, kalıplaşmış sözlerdir (Korkmaz, 2010: 27). Atasözleri, dünyanın her dilinde bulunmaktadır. Çoğunlukla bir tümce biçiminde oluşarak bir yargı anlatan, kimi zaman ölçü ve uyakla, söyleyiş açısından daha etkili olmaya yönelik sözlerdir. Her milletin kendi tecrübeleri ile meydana getirdiği atasözleri bir dilbirliğinin dünya görüşünü, yaşayış biçimini yansıtmakla birlikte o toplumun kültür tarihi ile ilgili de önemli ipuçları verir (Aksan, 2015: 38).

Atasözleri başlı başına bir inceleme konusudur. Bir milletin ürünü olan atasözleri ait olduğu milletin yaşayışını yansıtan, kültür ve tecrübelerinden süzülüp meydana gelmiş önemli söz varlıklarıdır. Bu söz varlıkları mensubu bulunduğu dilin söz varlığı içinde yer almakla birlikte kendi bünyelerinde ayrı bir söz varlığına sahiptirler. Bunun yanında cümle yapısında oldukları için kendi bünyelerine mahsus söz dizimsel özellikleri de bulunmaktadır. Bu sebeple atasözlerinin, hem söz varlığı, hem söz dizimsel özellikleri hem de yansıttığı kültürel değerler açısından incelenmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada DLT'de bulunan atasözleri söz dizimsel özellikleri yönünden incelenmiştir. İncelemede Besim Atalay'ın Kaşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâtî't-Türk, Cilt: I-II-III-IV eseri kaynak alınmıştır. İnceleme kelime grupları ve cümle olmak üzere iki ana başlık altında yapılmıştır. Her atasözünün yanında ayraç

içinde ilgili eserdeki cilt ve sayfa numarası gösterilmiştir. Atasözünün söz dizimi içerisinde ilgili özelliği italik ve koyu olarak verilmiştir.

1. İNCELEME

1.1. Kelime Grupları

1.1.1. Edat Grupları

Bir isim unsuru ile çekim edatından meydana gelen kelime grubudur (Karahan, 2013: 62). DLT'deki atasözlerinde tespit edilen edat grupları *birle*, *uçun* ve *kerü* edatlarıyla kurulmuştur. Atasözleri içerisinde toplam 9 adet edat grubu tespit edilmiştir. Bunlardan 6'sı bir isim ile edatın, 3'ü de sıfat tamlaması ile edatın birlikte kullanılması ile kurulmuş edat gruplarıdır.

1.1.1.1. İsim İle Kurulan Edat Grupları

Bu şekilde kurulan edat gruplarında edat grubunun isim unsuru bir isimden oluşmaktadır.

Alplar birle uruşma, begler birle turuşma (C I, 182), ***Kız birle*** küreşme, ***kısrak birle*** yarışma (C I, 474), Köni barır keyikning ***közinde adhın*** başı yok (C III, 151), Kuş tuzakka ***menğ uçun*** ılınır (C III, 358), Otuğ ***odhğuç birle*** öçürmes (C I, 177), ***Tüzün birle*** uruş, ***utun birle*** üsterme (C I, 221).

1.1.1.2. Sıfat Tamlaması İle Kurulan Edat Grupları

Bu şekilde kurulan edat gruplarında edat grubunun isim unsuru bir sıfat tamlamasından oluşmaktadır.

Bir karga birle kış kelmes (C II, 26), ***Kırk yılka tegin*** bay çıgay tüzlenir (C I, 349), ***Yawlak tılığ begden kerü*** yalngus tul yeğ (C III, 133).

1.1.2. Sıfat Tamlamaları

Bir isim unsurunun bir sıfat unsuru ile nitelendiği ya da belirtildiği kelime grubudur (Karahan, 2013: 48). DLT'deki atasözlerinde toplam 54 adet sıfat tamlaması tespit edilmiştir. Bunlardan 42'sinde sıfat unsuru niteleme, 12'sinde de belirtme görevinde kullanılmıştır.

1.1.2.1. Sıfat Unsuru Niteleyici Kelimelerle Kurulanlar

Açıklıĝ er şebük karımas (C I, 147), **Alp eriĝ** yawrıtmı ıkılaç arkasın yağrıtmı (C I, 139), **Arpasız at** aşumas, **arkasız alp** çeriĝ sıyumas (C I, 123), Atası **açığ almıla** yese oĝlınıĝ tışı kamar (C II, 311), Atası anası **açığ almıla** yese oĝlı kızı tışı kamar (C III, 272), **Bilmiş yek bilmedhüg kişiden** yeg (C III, 160), **Boş nenĝe** idhi bolmas (C I, 330), Buşmasar **boz kuş** tutar, ewmeser **ürünĝ kuş** tutar (C II, 12), **Ewdeki buzaĝı** öküz bolmas (C I, 446), **Ewek sinĝek** sütge tüşür (C II, 13), **Emikliĝ uragut** kösekçi bolur (C I, 153), **Endik uma** ewlikni aĝırlar (C I, 105), **Erdemsizden kut** çertilür (C II, 229), **Edhgü er** sünĝüki erir atı kalır (C III, 367), **Kalın bulutuĝ** tüpi, **karanĝku ışığ** urunç açar (C III, 217), **Kara bulutu** yel, rüşvet el açar (C I, 354), **Karı öküz** balduka korkmas (C III, 421), **Kaynar öküz** keçiksiz bolmas (C I, 390), **Kenĝeşlig bilig** üdhreşir, **kenĝeşsiz bilig** obraşur (C I, 232), **King ton** opramas, **kengeşliĝ bilig** artamas (C III, 358), **Kowı er** kuduĝka kirse yel alır (C III, 226), **Korkmış kişige** koy başı koş körünür (C III, 126), **Köp söĝütge** kuş konar; **körklüĝ kişige** söz kelir (C I, 319), **Kurmiş kiriş** tügülmes, ukrukun taĝ egilmes (C III, 215), **Kuruĝ yığaç** eğilmes, **kurmiş kiriş** tügülmes (C I, 198), **Kuruk kaşuk** aĝızka yaramas, kurug söz kulakka yakışmas (C I, 383), **Oprak yasıkdın tozluĝ ya** çıkar (C III, 16), **Öldeçi sıcğan** muş taşakı kaşır (C I, 438; C III, 267), **Ötlüĝ yinçü** yerde kalmas (C III, 30), **Saçratgudın korkmuş** kuş kırk yıl adhrı yığaç üze konmas (C II, 331), **Süsegen udhka** Tengri müngüz bermes (C III, 364), **Taz at** tafarçı bolmas (C III, 149), Telim sözüĝ uksa bolmas, **yalım kaya** yıksa bolmas (C III, 20), **Yawlak tılliĝ begden** kerü **yalnĝus tul** yeĝ (C III, 133), Yalnĝuk oĝlı yokadhur

edhgü atı kalır (C III, 384), **Yalñğus kaz** ötmes (C III, 384), **Yaş ot** köymes, yalafar ölmes (C III, 47), Yatnıñ **yağlığ tiküsinden** öznünğ **kanlığ yudhruk** yeğ (C III, 43), **Yazmas atım** bolmas, **yanğılmas bilge** bolmas (C III, 59), **Yazmas atım** yağmur, **yanğılmas bilge** yanğku (C III, 379), Yıgaç uçunga yel tegir, **körklüg kişige** söz kelir (C I, 319), **Yüfüşlüğ kelin** kedhegü yafaş bulur (C III, 11).

1.1.2.2. Sıfat Unsuru Belirtici Kelimelerle Kurulanlar

Beş ernğek tüz ermes (C I, 121), **Bir karga** birle kış kelmes (C II, 26), **Bir tilkü terisin** ikile soymas (C III, 244), **Bir toyın** başı ağrısı **kamuğ toyın** başı ağrım (C III, 169), **Bütün ümlüğ** kança kolsa olturur (C I, 224), Ernğenge **eliğ karı böz** üm tikemes (C I, 117), **İki koçñar başı bir aşıçta** pışmas (C III, 382), **İkki bogra** iğeşür, otra kökegün yancılır (C I, 187-188), Kagun karma bolsa idhisi **ikki eligen** tegir (C I, 410), **Kırk yılda** tegin bay çıgay tüzlenir (C I, 349), **Ol keçişni** suw iletir (C I, 369), Saçratgudın korkmuş kuş **kırk yıl** adhrı yıgaç üze konmas (C II, 331).

1.1.3. İsim Tamlamaları

İyelik bağlantısı ile birbirine bağlanmış iki veya daha çok isimden oluşan tamlamalara isim tamlaması denir (Korkmaz, 2010: 10). DLT'deki atasözlerinde toplam 66 adet isim tamlaması tespit edilmiştir. Bunlardan 5'i belirtili isim tamlaması, 60'ı belirtisiz isim tamlaması, 1'i de zincirleme isim tamlaması şeklindedir.

1.1.3.1. Belirtili İsim Tamlaması

Anıñ yüzünğ titinü baksa bolmas (C II, 144), Esiz **anıñ yiğitliği** (C III, 51), **Küniniñ küline** tegü yağı (C III, 237), **Sartnıñ azukı** arığ bolsa yol üze yer (C I, 66), **Yatnıñ** yağlığ **tiküsinden** öznünğ kanlığ yudhruk yeğ (C III, 43).

1.1.3.2. Belirtisiz İsim Tamlaması

Arslan karısa **sıçgan ötün** ködhezür (C III, 263), Arslan kökrese **at adhakı** tuşalır (C II, 146), **Atan yüki** aş bolsa açka az körünür (C I, 75), **Ata oğlu** ataç togar (C II, 80), **Ata tonı** ogulka yarasa atasın tilemes (C III, 87), **At teküzligi** ay bolmas (C I, 507), Atası anası açığ almıla yese **oğlı kızı tışı** kamar (C III, 272), **Adhın kişi nenği** nenğ sanmas (C I, 98), **Barçın yamağı** barçinka, **karış yamağı** karışka (C III, 28), Bir **tilkü terisin** ikile soymas (C III, 244), **Boş nenğe idhi** bolmas (C I, 330), Böriñiğ ortak, kuzgununğ **yıgaç başında** (C I, 439). **Bugday katında** sarkaç suwalur (C III, 240), **Erdem başı** til (C I, 107), Erge munğ tegir **tag senğiringe** yel tegir (C III, 360), **Erkeç eti** em bolur, **eçkü eti** yel bolur (C I, 95), **Er oğlu** munğadhmas, **it oğlu** külermes (C II, 84), **Er sözü** bir, **edher köki** üç (C II, 283), Edhgülügni **suw adhakında** kemiş başında tile (C II, 112), **It çakırı** atka tegir, **at çakırı** itka tepmes (C I, 363), **İgliğ tutruğı** adh bolur (C I, 79), **İki koçnğar başı** bir aşıçta pışmas (C III, 382), **Kal sawı** kalmas, **kagıl bağı** yazılmaz (C I, 409), **Xan ışı** bolsa **katun ışı** kalır (C I, 410), **Karga karısın** kim bilir, **kişi alasin** kim tapar (C I, 425), **Keriş yagrı** ogulka kalır (C I, 370), **Kış konıki** ot (C I, 332), **Kız kişi sawı** yoriglı bolmas (C I, 326), **Kişi alası** içtin, **yılki alası** taştın (C I, 91), **Kişi eti** tiriğle tatır (C III, 257), Korkmış kişiğe **koy başı** koş körünür (C III, 126), **Kuş yawuzı** sagzıgan, **yıgaç yawuzı** azgan, **yer yawuzı** kazgan, **budun yawuzı** Barsgan (C I, 439), **Kut belgüsi** bilig (C I, 428), Kudhuğda suw bar, **it burnı** tegmes (C I, 375), **Küz keliği** yazın belgürer (C II, 172), **Muş oğlu** muyavu togar (C II, 14), Muş yakrıka tegişmes, ayur **kişi nenği** yaraşmas (C II, 105), **Ogılan ışı** iş bolmas **oğlak müngüzi** sap bolmas (C III, 145), Oğlan suw töker, **uluğ yanı** sınır (C II, 19), Öd keçer kişi tuymas, **yalnğuk oğlu** menğgü kalmas (C I, 44), **Öküz adhakı** bolgınça **buzacağı başı** bolsa yeg (C I, 59), Öldeçi sıçgan **muş taşakı** kaşır (C I, 438; C III, 267), **Sundilaç ışı** ermes örtgün tepmek (C I, 526), **Tamu kapuğın** açar tawar (C III, 234), Tayak bile taymas, **tanuk sözüñ** bütmes (C III, 166), **Taygan yüprügin** tilkü sewmes (C I, 175; C II, 15), **Taz keliği** borkçige (C I, 26), Tilkü **öz yinige** ürse udhuz bolur (C I,

54; C III, 5), Bir **toyın başı** ağrısı kamuğ toyın başı ağrımaz (C III, 169), **Uluk yagırı** ogulka kalır (C I, 68), **Yalnğuk oğlu** munsuz bolmas (C III, 141), **Yalnğuk oğlu** yokadhur edhgü atı kalır (C III, 384), Yazıda börü ulisa ewde **it bugru** tartışur (C III, 255), **Yer basruki** tağ, **budhun basruki** beg (C I, 466), **Yıgaç uçunga** yel tegir, körklüg kişige söz kelir (C I, 319), Yılan **kendü eğrisin** bilmes tewi boynun egri ter (C I, 127), **Yırak yer sawın** arkış keldürür (C I, 97), **Yitüklığ anası** koyun açar (C III, 18), **Yunt başın** yularlap (C III, 9), **Yund kazısı** yağ (C III, 18).

1.1.3.3. Zincirleme İsim Tamlaması

Tawgaç xanniğ turkusı telim, tenglemedhip bıcmaz (C I, 427).

1.1.4. Birleşik Fiiller

DLT'deki atasözlerinde toplam 25 adet birleşik yapıllı fiil tespit edilmiştir. Bunlardan 14'ü isim+yardımcı fiil, 3'ü fiil+fiil, 8'i de anlamca kaynaşmış (deyimleşmiş) birleşik fiil yapısındadır.

1.1.4.1. İsim+Yardımcı Fiil (bol-) İle Kurulan Birleşik Fiiller

Birin birin **minğ bolur**, tama tama **köl bolur** (C III, 360), Erkeç eti **em bolur**, eçkü eti **yel bolur** (C I, 95), Kagun **karma bolsa** idhisi ikki eligen tegir (C I, 410), Kız kişi sawı **yoriglı bolmas** (C I, 326), Kim kür bolsa **köwez bolur** (C I, 325), Oglan ışı **ış bolmas** oğlak müngüzi **sap bolmas** (C III, 145), Sabanda **sandırış bolsa** örtkünde irteş bolmas (C I, 402; C II, 214; C III, 416), Sart azukı **arığ bolsa** yolda yer (C I, 342), Sartnınğ azukı **arığ bolsa** yol üze yer (C I, 66), Tegme kişi öz bolmas, yat yaguk **tüz bolmas** (C I, 433), Tilkü öz yinige ürse **udhuz bolur** (C I, 54; C III, 5), Tirig **esen bolsa** tağ öküş körür (C I, 62), Tolum anutsa kulun bulur, tolum unutsa **bulun bolur** (C I, 215), Yurt **kiçük bolsa** anğut bedük ur (C I, 93).

1.1.4.2. Fiil+Fiil Şeklinde Kurulan Birleşik Fiiller

Telim sözüğ *uksa bolmas*, yalım kaya **yıksa bolmas** (C III, 20), Kağdaş kuma urur, iğdiş **örü tartar** (C III, 382).

Ayrıca bu yapıdaki birleşik fiillerden 1'i yeterlilik birleşik fiilinin olumsuzu anlamında kullanılmıştır:

Taşğ **isrumasa** öpmiş kerek (C I, 163).

1.1.4.3. Anlamca Kaynaşmış (Deyimleşmiş) Birleşik Fiiller

Alın **arslan tutar**, küçin **sıçgan tutmas** (C III, 412), Kara bulutu yel, rüşvet **el açar** (C I, 354), Kılıç tatıksa ış yunçır, er Tatıksa **et tıncır** (C II, 281), Kowı er kuduğka kirse **yel alır** (C III, 226), Köp söğütge kuş konar; körklüğ kişige **söz kelir** (C I, 319), **Üri kopsa** oğuş aklışur, yağı kelse imrem tepreşür (C I, 87-88), Yagını aşaklasa **başka çıkar** (C I, 305), Yıgaç uçunga yel tegir, körklüğ kişige **söz kelir** (C I, 319).

1.1.5. İsim-Fiil Grupları

Bir hareket ismi ile ona bağlı tamlayıcı veya tamlayıcılardan kurulan kelime grubudur (Karahan, 2013: 55). DLT'deki atasözlerinde isim-fiil grubu 1 adet tespit edilmiştir.

Sundılaç ışı ermes örtgün **tepmek** (C I, 526).

1.1.6. Sıfat-Fiil Grupları

Bir sıfat-fiil ile bu sıfat-fiile bağlı tamlayıcı veya tamlayıcılardan kurulan kelime grubudur (Karahan, 2013: 53). DLT'deki atasözlerinde toplam 18 adet sıfat-fiil

grubu kullanılmıştır. Bunlardan 10'u bulunduğu cümlede sıfat göreviyle, 7'sinde de isim göreviyle kullanılmıştır.

1.1.6.1. Sıfat Görevinde Kullanılan Sıfat-Fiiller

Bilmiş yek **bilmedhüg** kişiden yeg (C III, 160), **Boldaçı** buzagu öküz ara belgölüg (C I, 528), **Korkmuş** kişiğe koy başı koş körünür (C III, 126), **Kurmuş** kiriş tügülmes, ukrukun tağ egilmes (C III, 215), Kuruğ yıgaç eğilmes, **kurmuş** kiriş tügülmes (C I, 198), **Öldeçi** sıçgan muş taşakı kaşır (C I, 438; C III, 267), **Saçratgudın korkmuş** kuş kırk yıl adhrı yıgaç üze konmas (C II, 331), **Tegirmende togmış** sıçgan kök kökreginge korkmas (C III, 282), **Yazmas** atım bolmas, **yanğılmas** bilge bolmas (C III, 59), **Yazmas** atım yağmur, **yanğılmas** bilge yanğku (C III, 379).

1.1.6.2. İsim Görevinde Kullanılan Sıfat-Fiiller

Erik erini yağlığ, **ermegü** başı kanlığ (C I, 70), **Ermegüğe** bulıt yük bolur (C I, 138), **Ermegüğe** eşik art bolur (C I, 42), Ödhlek **karıtmışka** bodhuğ talkımas (C II, 304), Suw **içürmesge** süt ber (C I, 218), Tılın **tügmışni** tışın yazmas (C II, 20), **Usukmışa** sakığ kamuğ suw körünür (C I, 191).

1.1.7. Zarf-Fiil Grupları

Bir zarf-fiil ile bu zarf-fiile bağlı tamlayıcı veya tamlayıcılardan kurulan kelime grubudur (Karahan, 2013: 57). DLT'deki atasözlerinde 83 adet zarf-fiil grubu tespit edilmiştir. Bu zarf-fiil gruplarının teşekkülü -sA, -sAr, -Ip, -KInCA, -U, -geli ekleri ile gerçekleşmiştir.

1.1.7.1. -sA Zarf-Fiil Eki İle Kurulanlar

Awçı nece al bilse adhiğ ança yol bilir (C I, 63), **Agılda oğlak togsa** arıkda oti oner (C I, 65), **Agız yese** köz uyadhur (C I, 55), **Anğduz bolsa** at ölmes (C I, 115),

Anınğ yüzinğ titinü baksa bolmas (C II, 144), Arı **kafçıtısa** ısrur (C II, 329), **Arslan karısa** sıçgan ötün ködhezür (C III, 263), **Arslan kökrese** at adhakı tuşalır (C II, 146), **Atan yüki aş bolsa** açka az körünür (C I, 75), **Atası açığ almıla yese** oğlınınğ tışı kamar (C II, 311), **Ata tonı ogulka yarasa** atasın tilemes (C III, 87), **Ay tolun bolsa** eligin imlemes (C I, 82), **Barığ otur tutsa** yokka sanmas (C II, 28), **Bir toyın başı ağrısa** kamuğ toyın başı agrımas (C III, 169), Bütün ümlüğ **kança kolsa** olturur (C I, 224), **Çaksa** tütnür, **çalsa** bilnür (C II, 23), **Ewliğ todhgursa** közü yolka bolur (C II, 176), **Egır bolsa** er ölmes (C I, 54), Eşyek ayur **başım bolsa** sundurida suw içgeymen (C I, 492), **Inğan inğrasa** botu bozlar (C I, 120), **Itka uwut atsa** oldanğ yemes (C I, 116), **im bilse** er ölmes (C I, 38), **İzlik bolsa** er öldimes, içlik bolsa at yagrımas (C I, 104), **Kaçış bolsa** kıya körmes (C I, 369), **Kagun karma bolsa** idhisi ikki eligen tegir (C I, 410), **Kalinğ berse** kız alır, **kerek bolsa** kız alır (C III, 371), **Xan ışı bolsa** katun ışı kalır (C I, 410), **Karga kazga ötgünse** butı sınır (C I, 254), **Kaz kopsa** ördek köliğ igenür (C I, 104), **Kılıç tatıksa** iş yunçır, **er Tatıksa** et tincir (C II, 281), **Kılnu bilse** kızıl kedher, **yarınu bilse** yaşıl kedher (C I, 394), **Kıçıkde katığlansa** ulgandhu sewnür (C II, 268), Kim **kür bolsa** köwez bolur (C I, 325), **Kowı er kuduğka kirse** yel alır (C III, 226), **Kolan kuduğka tüşse** kurbaka aygır bolur (C III, 122), **Kökge sagursa** yüzge tüşür (C II, 81), **Kulak eşitse** köngül bilir, köz görse üdhik kelir (C I, 211), **Kül ürkünçe köz ürse** yik (C I, 337), **Kümüş künge ursa** altun adhakın kelir (C I, 165), **Künge baksa** göz kamar (C I, 340), **Küzegü uzun bolsa** elig köymes (C I, 448), **Ot tese** ağız köymes (C I, 43), **Öküş sewinç bolsa** katığ oxsunur (C III, 373), **Sabanda sandırış bolsa** örtkünde irteş bolmas (C I, 402; C II, 214; C III, 416), Sart **azukı arığ bolsa** yolda yer (C I, 342), **Sınamasa** arıskar, **sakinmasa** utsukar (C I, 242), **Taşığ isrumasa** öpmiş kerek (C I, 163), **Tay atatsa** at tınur, **ogul eredhse** ata tınur (C I, 206), **Tewi silkinse** eşekke yük çıkar (C II, 246), **Tewi yük götürse** kamaç yeme kötürür (C II, 75), Tilkü **öz yinige ürse** udhuz bolur (C I, 54; C III, 5), Tirig **esen bolsa** tanğ öküş körür (C I, 62), **Tolum anutsa** kulun bulur, **tolum unutsa** bulun bolur (C I,

215), *Tünle bulit örtense* ewlük *urı keldürmişçe* bolur, *Tanğda bulit örtense ewga yagı kirmişçe* bolur (C I, 251), *Ula bolsa* yol azmas, *bilig bolsa* söz yazmas (C I, 92), *Ulugnı uluglasa* kut bulur (C I, 304), *Uma kelse* kut kelir (C I, 92), *Umayka tapınsa* ogul bolur (C I, 123), Us *üşgürse* ölür (C I, 228), *Üri kopsa* oğuş aklışur, *yagı kelse* imrem tepreşür (C I, 87-88), *Yagını aşaklasa* başka çıkar (C I, 305), *Yalksa* yeme yag edhgü, *köyse* yeme kün edhgü (C III, 435), *Yarın bulgansa* el bulganur (C III, 21), *Yazıda börü ulısa* ewde it bugru tartışur (C III, 255), *Yazın katıglansa* kışın sewnür (C III, 159), Yılan yarpuzdın kaçar, *kança barsa* yarpuz utru kelür (C III, 39), *Yıparlığ kesürgüdin yıpar kitse* yidhi kalır (C III, 48), *Yogurkanda artuk adhak kösilse* üşiyür (C II, 137), *Yurt kiçük bolsa* anğut bedük ur (C I, 93).

1.1.7.2. –sAr Zarf-Fiil Eki İle Kurulanlar

Buşmasar boz kuş tutar, *ewmeser* ürüng kuş tutar (C II, 12)

1.1.7.3. –p / –ıp / –Up Zarf-Fiil Eki İle Kurulanlar

Bor bolmadhip sirke bolma (C III, 121), *Otağka öpkelep* süge sözleşmedük (C III, 208), *Sögüşüp* uruşur, otra ton titişür (C II, 89), *Tokum yüzüp* kudrukta biçek sıma (C I, 473), *Tünle yorup* kündüz sewnür *kiçikde eflenip ulgadhu* sewnnür (C III, 87).

1.1.7.4. –KınCa Zarf-Fiil Eki İle Kurulanlar

Eliğ tutgınça ot ut (C II, 292), *Kara munğ kelmeginçe* kara yalga keçme (C III, 33), *Suw körmekinçe* etük tartma (C III, 426), *Tikmeginçe* önmes, *tilemeginçe* bulmas (C II, 20), *Tütüşmeginçe* tüzülmes, *tüpirmeginçe* açılmas (C II, 71).

1.1.7.5. –U Zarf-Fiil Eki İle Kurulanlar

Kişi *sözleşü*, yılki *yıdlaşu* (C III, 104), Muş oğlu *muyavu* togar (C II, 14),

1.1.7.6. –geli Zarf-Fiil Eki İle Kurulanlar

Yazıdaki süwlin edhergeli evdeki takagu içginma (C I, 447)

1.1.8. Tekrar Grubu

DLT'nin söz varlığı içerisinde tekrar grupları da önemli miktarda bulunmaktadır. Gülsel Sev tarafından yapılan *Divanü Lugat'it Türk'te İkillemeler* adlı çalışmada 162 adet ikileme tespit edilmiştir (Sev, 2004: 508). Eserin bütünündeki bu kelime gruplarından sadece 3'ü eserdeki atasözlerinde yer almaktadır. Bunlardan ikisi aynı kelimenin tekrar ile, biri de zıt anlamlı kelimelerin birlikte kullanılması ile oluşmuştur.

1.1.8.1. Aynı Kelimenin Tekrarı İle Kurulanlar

Birin birin miñ bolur, *tama tama* köl bolur (C III, 360).

1.1.8.2. Zıt Anlamlı Kelimelerin Tekrarı İle Kurulanlar

DLT'nin bütününde bu şekilde kurulan tekrar gruplarının sayısı 7'dir (Sev, 2004: 509). Eserdeki atasözlerinin bünyesinde bu şekilde kurulan bir adet tekrar grubu bulunmaktadır:

Kırk yılka tegin *bay çıgay* tüzlenir (C I, 349).

1.2. Cümle

1.2.1. Yapısına Göre Cümleler

1.2.1.1. Basit Cümleler

Bir düşünceyi bir duyguyu veya bir oluş ve kılışı tek bir yargı halinde anlatan ve en az bir yüklemden oluşan cümle türüdür (Korkmaz, 2010: 37). DLT'deki atasözlerinde 69'u basit yapıdır.

Açıklıĝ er Şebük karımas (C I, 147), Anuk utru tuşa yokka sanmas (C I, 68), Arkasız er çeriĝ sıyumas (C I, 128), Ata oĝlı ataç toĝar (C II, 80), At teküzligi ay bolmas (C I, 507), Adhın kişi nenĝi nenĝ sanmas (C I, 98), Azukluĝ aruk ermes (C I, 148), Beş ernĝek tüz ermes (C I, 121), Bir karga birle kış kelmes (C II, 26), Bir tilkü terisin ikile soymas (C III, 244), Boş nenĝe idhi bolmas (C I, 330), Böri koşnısın yemes (C III, 220), Bugday katında sarkaç suwalur (C III, 240), Buzdan suw tamar (C III, 123), Ewdeki buzaĝı öküz bolmas (C I, 446), Ewek ewge tegmes (C II, 19), Ewek sinĝek sütge tüşür (C II, 13), Emgek eĝinde kalmas (C I, 110), Emikliĝ uragut kösekçi bolur (C I, 153), Endik uma ewlikni aĝırlar (C I, 105), Erdem başı til (C I, 107), Erdemsizden kut çertilür (C II, 229), Ernĝenge eliĝ karı böz üm tikemes (C I, 117), Esende ewek yok (C I, 77), Esiz anıĝ yığitliĝi (C III, 51), Etli tırnĝaklı edhirmes (C I, 177), İĝliĝ turuĝı adh bolur (C I, 79), İki koçnĝar başı bir aŐaçta pışmas (C III, 382), Kalın kaz, kılavuzsuz bolmas (C I, 424), Kanıĝ kan bile yumas (C III, 66), Karı öküz balduka korkmas (C III, 421), Kaynar öküz keçiksiz bolmas (C I, 390), KerıŐ yağrı ogulka kalır (C I, 370), Kırk yılda tegin bay çıĝay tüzlenir (C I, 349), Kış konıki ot (C I, 332), Kız kişi sawı yoriglı bolmas (C I, 326), Kişi eti tiriĝle tatır (C III, 257), Kizdeki kız yapar (C I, 327), Koş kılıç kınĝa sıĝmaz (C I, 359), Kök temür kerü turmas (C I, 369), Közüĝüĝe köĝ tüşdi (C III, 132), Kuş tuzakka menĝ uçun ılınır (C III, 358), Kut belĝüsi bilig (C I, 428), Kutluĝka koşa yaĝar (C III, 60), Küniniĝ küline tegü yaĝı (C III, 237), Oĝlan

bilgisiz (C I, 386), Oprak yasıkdın tozluğ ya çıkar (C III, 16), Ortak erden artuk almas (C I, 99), Otuğ odhguç birle öçürmes (C I, 177), Ol keçişni suw iletti (C I, 369), Ögüngüçi üminde artatur (C I, 203), Ötlüğ yinçü yerde kalmıs (C III, 30), Sawın sagračka tegir (C I, 471), Süsegen udhka Tenğri müngüz bermes (C III, 364), Tamu kapuğın açar tawar (C III, 234), Taygan yüprügin tilkü sewmes (C III, 175), Taz at tafarçı bolmas (C III, 149), Teşük suwda belgürer (C I, 387), Tılın tergige tegir (C I, 429), Uluk yağırı ogulka kalır (C I, 68), Yawlak tılığ begden kerü yalñğus tul yeğ (C III, 133), Yalñğuk oğlı munsuz bolmas (C III, 141), Yalñğus kaz ötmes (C III, 384), Yatnıñ yağlığ tiküsinden öznüñ kanlığ yudhruk yeğ (C III, 43), Yırak yer sawın arkış keldürür (C I, 97), Yitüklüğ anası koyun açar (C III, 18), Yunt başın yularlap (C III, 9), Yund kazısı yağ (C III, 18), Yüfüşlüğ kelin kedhegü yafaş bulur (C III, 11).

1.2.1.2. Birleşik Cümleler

İçinde esas yargının bulunduğu bir temel cümle ile temel cümleyi anlam ve gören yönünden tamamlayan, yüklemi çekimli olan ve değişik yapı özelliklerine sahip bulunan bir veya daha fazla yardımcı cümleden oluşmuş cümle türüdür (Korkmaz, 2010: 45). DLT'deki atasözlerinden 95'i birleşik yapıdır.

1.2.1.2.1. Şartlı Birleşik Cümleler

Awçı nece al bilse adhiğ ança yol bilir (C I, 63), Ağılda oğlak togsa arıkda otı oner (C I, 65), Ağız yese köz uyadhur (C I, 55), Anıñ yüziñğ titinü baksa bolmas (C II, 144), Arı kafçıtsa ısırur (C II, 329), Arslan karısa sıçgan ötün ködhezür (C III, 263), Arslan kökrese at adhakı tuşalır (C II, 146), Atan yüki aş bolsa açka az körünür (C I, 75), Atası açığ almıla yese oğlınıñ tışı kamar (C II, 311), Atası anası açığ almıla yese oğlı kızı tışı kamar (C III, 272), Ata tonı ogulka yarasa atasın tilemes (C III, 87), Ay tolun bolsa eligin imlemes (C I, 82), Barığ otur tutsa yokka sanmas (C II, 28), Boşlaglansa boxuklanur (C II, 272), Bütün ümlüğ kañça kolsa olturur (C I,

224), Ewliĝ todhgursa közü yolka bolur (C II, 176), Egir bolsa er ölmes (C I, 54), Eşyek ayur başım bolsa sundurida suw içgeymen (C I, 492), İnğan inĝrasa botu bozlar (C I, 120), Itka uwut atsa oldaĝ yemes (C I, 116), İm bilse er ölmes (C I, 38), Kaçış bolsa kıya körmes (C I, 369), Kagun karma bolsa idhisi ikki eligen tegir (C I, 410), Xan ışı bolsa katun ışı kalır (C I, 410), Karga kazga ötgünse butı sınır (C I, 254), Kaz kopsa ördek köliĝ igenür (C I, 104), Kiçikde katıĝlansa ulgandhu sewnür (C II, 268), Kiminĝ bile kaş bolsa yaşın yakmaz (C III, 22), Kim kür bolsa köwez bolur (C I, 325), Kowı er kuduĝka kirse yel alır (C III, 226), Kolan kuduĝka tüşse kurbaka aygir bolur (C III, 122), Kökge sagursa yüzge tüşür (C II, 81), Közden yırasa könülden könülden yeme yırar (C III, 366), Kutsuz kudhuĝka kirse kum yağar (C I, 457), Küç eldin kirse törü tünĝlüktin çıkar (C III, 120), Kül ürkünçe köz ürse yik (C I, 337), Kümüş künge ursa altun adhakın kelir (C I, 165), Künge baksa göz kamar (C I, 340), Küzegü uzun bolsa elig köymes (C I, 448), Neçeme obrak kedhuk erse yagmurka yarar (C III, 38), Neçe yitik biçek erse öz sapın yonumas (C I, 384), Ot tese aĝız köymes (C I, 43), Öküş sewinç bolsa katıĝ oxsunur (C III, 373), Sabanda sandırış bolsa örtkünde irteş bolmas (C I, 402; C II, 214; C III, 416), Sart azukı arıĝ bolsa yolda yer (C I, 342), Sartnınĝ azukı arıĝ bolsa yol üze yer (C I, 66), Tewey bedük erse mayakı bedük ermes (C III, 168), Tewi silkinse eşekke yük çıkar (C II, 246), Tewi yük götürse kamıç yeme kötürür (C II, 75), Tilkü öz yinige ürse udhuz bolur (C I, 54; C III, 5), Tirig esen bolsa taĝ öküş körür (C I, 62), Tütün kopursa işlenür (C II, 72), Ulugrı uluglasa kut bulur (C I, 304), Uma kelse kut kelir (C I, 92), Umayka tapınsa ogul bolur (C I, 123), Us üşgürse ölür (C I, 228), Yagını aşaklasa başka çıkar (C I, 305), Yarın bulgansa el bulganur (C III, 21), Yazıda börü ulisa ewde it bugru tartışur (C III, 255), Yazın katıĝlansa kışın sewnür (C III, 159), Yıparlıĝ kesürgüdin yıpar kitse yidhi kalır (C III, 48), Yogurkanda artuk adhak kösilse üşiyür (C II, 137), Yurt kiçük bolsa aĝut bedük ur (C I, 93).

1.2.1.2.2. Fiilimsilerle Kurulan Birleşik Cümleler

Aşıç ayur tübüm altun, kamuç ayur men kayda men (C I, 529), Bilmiş yek bilmedhüg kişiden yeg (C III, 160), Boldaçı buzagu öküz ara belgülüg (C I, 528), Bir toyın başı ağrısa kamuğ toyın başı agrımas (C III, 169), Boldaçı buzagu öküz ara belgülüg (C I, 528), Bor bolmadhip sirke bolma (C III, 121), Eliğ tutgınça ot ut (C II, 292), Ermegüğe bulıt yük bolur (C I, 138), Ermegüğe eşik art bolur (C I, 42), It ısırmas, at tepmes teme (C I, 178), Kara munğ kelmeğinçe kara yalga keçme (C III, 33), Köni barır keyikniğ közinde adhın başı yok (C III, 151), Küz keliği yazın belgürer (C II, 172), Muş oğlu muyavu togar (C II, 14), Otağka öpkelep süge sözlemedük (C III, 208), Ödhlek karıtmışka bodhuğ talkımas (C II, 304), Öküz adhakı bolgınça buzağı başı bolsa yeg (C I, 59), Öldeci sıcğan muş taşakı kaşır (C I, 438; C III, 267), Saçratgudın korkmuş kuş kırk yıl adhrı yıgaç üze konmas (C II, 331), Suw içürmesge süt ber (C I, 218), Suw körmekinçe etük tartma (C III, 426), Sundılaç ışı ermes örtgün tepmek (C I, 526), Taşığ ısrumasa öpmiş kerek (C I, 163), Taygan yüprüğın tilkü sewmes (C I, 175; C II, 15), Taz keliği borkçıge (C I, 26), Tewey münüp koy ara yaşmas (C III, 60), Tegirmende togmış sıcğan kök kökreginge korkmas (C III, 282), Tılın tügmişni tışın yazmas (C II, 20), Tokum yüzüp kudrukta biçek sima (C I, 473), Usukmışa sakığ kamuğ suw körünür (C I, 191), Yakadaki yalgalı elıgdeki ıçgınur (C I, 253), Yazıdaki süwlin edhergeli evdeki takagu ıçgınma (C I, 447).

1.2.1.3. Sıralı Cümleler

DLT'deki atasözlerinden 101'i sıralı cümle yapısındadır. Sıralı cümlelerden 17'si iki isim cümlesinin birleşmesiyle, 3'ü bir isim cümlesi ile bir fiil cümlesinin birleşmesiyle, 81'i de iki fiil cümlesinin birleşmesiyle meydana gelmiştir.

1.2.1.3.1. İsim Cümlesi + İsim Cümlesi Şeklindeki Sıralı Cümleler

Aç ewek, tok tölek (C I, 387), Alımçı arslan, berimçi sıçgan (C I, 75- 409), Balık suwda közü taştın (C I, 379), Bar bakır, yok altun (C I, 360), Er sözü bir, edher köki üç (C II, 283), İş yarağında, sart asığında (C III, 13), Kişi alası içtin, yılki alası taştın (C I, 91), Kul yağı, it böri (C I, 336), Kuş yawuzı sagzıgan, yıgaç yawuzı azgan, yer yawuzı kazgan, budun yawuzı Barsgan (C I, 439), Künde irük yok, begde kıyık yok (C I, 70), Neçe munduz erse eş edhgü, nece eğri erse yol edhgü (C I, 458), Oglak yiliksiz oylan biligsiz (C I, 119), Toyın tapuğsak, Tengri sefinçsiz (C III, 377), Yalksa yeme yağ edhgü, köyse yeme kün edhgü (C III, 435), Yadhağ atı çaruk küçi azuk (C I, 381), Yazmas atım yağmur, yanğılmas bilge yanğku (C III, 379), Yer basruki tağ, budhun basruki beg (C I, 466).

1.2.1.3.2. İsim Cümlesi + Fiil Cümlesi Şeklindeki Sıralı Cümleler

Kudhuğda suw bar, it burnı tegmes (C I, 375). Tawgaç xanniğ turkusı telim, tenglemedhip bıcmas (C I, 427). Yalnguk ürülmüş kap ol, ağız yazılıp alkinur (C I, 195).

1.2.1.3.3. Fiil Cümlesi + Fiil Cümlesi Şeklindeki Sıralı Cümleler

Aç ne yemes, tok ne temes (C I, 79), Alın arslan tutar, küçin sıçgan tutmas (C III, 412), Alın arslan tutar; küçin oyuk tutmas (C I, 81; C III, 289), Alp eriğ yawritma ıkılaç arkasın yağritma (C I, 139), Alplar birle uruşma, begler birle turuşma (C I, 182), Anası tewlük yuwka yapar, oğlı tetik koşa kapar (C III, 33), Arpasız at aşumas, arkasız alp çeriğ sıyumas (C I, 123), Birin birin ming bolur, tama tama köl bolur (C III, 360), Bu kök kirsün kızıl çıksun (C I, 362), Buşmasar boz kuş tutar, ewmeser ürüng kuş tutar (C II, 12), Çaksa tütnür, çalsa bilnür (C II, 23), Çaxşak üze ot bolmas, çakrak bile uwut bolmas (C I, 469), El kalır törü kalmas (C II, 25; C III, 221), Erge munğ tegir tag senğiringe yel tegir (C III, 360), Erkeç eti em bolur,

eçkü eti yel bolur (C I, 95), Er oğlu munğadhmas, it oğlu külermes (C II, 84), Ersek erge tegmes, ewek ewge tegmes (C I, 104), Edhgü er sünğüki erir atı kalır (C III, 367), Edhgülügni suw adhakında kemiş başında tile (C II, 112), Edhgülükün kel, isizligin kelme (C II, 91), It çakırı atka tegir, at çakırı itka tepmes (C I, 363), İkki bogra iğeşür, otra kökegün yancılır (C I, 187-188), İzlik bolsa er öldimes, içlik bolsa at yağırmas (C I, 104), Kadaş temiş kaymaduk, kadhım temiş kaymış (C I, 403), Kal sawı kalmas, kağıl bağı yazılmaz (C I, 409), Kalın bulutuğ tüpi, karanğku ışığ urunç açar (C III, 217), Kalınğ berse kız alır, kerek bolsa kız alır (C III, 371), Kanğdaş kuma urur, iğdiş örü tartar (C III, 382), Kara bulutu yel, rüşvet el açar (C I, 354), Karga karısın kim bilir, kişi alasin kim tapar (C I, 425), Kek kördi keregü yüdhti (C I, 447-448), Kenğeşlig bilig üdhreşir, kenğeşsiz bilig obraşur (C I, 232), Kedhüklük ölimes, küfeçliğ kürimes (C III, 256), Kılıç tatıksa iş yunçır, er Tatıksa et tıncır (C II, 281), Kılnu bilse kızıl kedher, yarını bilse yaşıl kedher (C I, 394), Kız birle küreşme, kısarak birle yarışma (C I, 474), Kiçik uluğka turuşmas, kırguy songkurka karışmas (C II, 95), King ton opramas, kengeşliğ bilig artamas (C III, 358), Köp söğütge kuş konar; körklüğ kişige söz kelir (C I, 319), Kulak eşitse köngül bilir, köz görse üdhik kelir (C I, 211), Kurmuş kiriş tügülmes, ukrukun tağ eğılmes (C III, 215), Kurtga büdhik bilmes yerim tar der (C III, 259), Kuruğ yıgaç eğılmes, kurmuş kiriş tügülmes (C I, 198), Kuruk kaşuk agızka yaramas, kurug söz kulakka yakışmas (C I, 383), Kuzda kar eksümes, koyda yağ eksümes (C I, 326), Muş yakrıka tegişmes, ayur kişi nenği yaraşmas (C II, 105), Oglan ışı iş bolmas oğlak müngüzi sap bolmas (C III, 145), Oglan suw töker, uluğ yanı sınır (C II, 19), Ot tütünsüz bolmas, yiğit yazuksuz bolmas (C I, 400; C III, 16), Öd keçer kişi tuymas, yalnğuk oğlu menğgü kalmas (C I, 44), Sakak bıçar, sakal oxşar (C I, 282), Sakak oxşar, sakal bıçar (C II, 286), Sınamasa arşıkar, sakınmasa utsukar (C I, 242), Sögüşüp uruşur, otra ton titişür (C II, 89), Subuzganda ev bolmas, topurganda aw bolmas (C I, 516), Tagığ ukrukın egmes, Tenğizni kaygıkın bügmes (C I, 100), Tağ tağka kavuşmas, kişi kişige kawuşur (C III, 153), Tapuğ taş

yarar, taş başığ yarar (C III, 58), Tatsız Türk bolmas, başsız bürk bolmas (C I, 349; C II, 281), Tayak bile taymas, tanuk sözün bütmes (C III, 166), Tay atatsa at tınur, ogul eredhse ata tınur (C I, 206), Tegme kişi öz bolmas, yat yaguk tüz bolmas (C I, 433), Telim sözüğ uksa bolmas, yalım kaya yıksa bolmas (C III, 20), Tezek karda yatmas, edhgü ısız katmas (C I, 386), Tikmeginçe önmes, tilemeginçe bulmas (C II, 20), Tolum anutsa kulun bulur, tolum unutsa bulun bolur (C I, 215), Tünle bulit örtense ewlük urı keldürmişçe bolur, Tanğda bulit örtense ewga yağı kirmişçe bolur (C I, 251), Tünle yorup kündüz sewnür, küçükde eflenip ulgadhu sewnür (C III, 87), Tütüşmeginçe tüzülmes, tüpirmeginçe açılmas (C II, 71), Tüzün birle uruş, utun birle üsterme (C I, 221), Ula bolsa yol azmas, bilig bolsa söz yazmas (C I, 92), Uygur yıgaç uzun kes, temür kısa kes (C II, 11), Üri kopsa oğuş aklışur, yağı kelse imrem tepreşür (C I, 87-88), Yalñuk menğgü tirilmes, sınka kirüb kirü yanmas (C III, 64-65), Yalñuk oğlu yokadhur edhgü atı kalır (C III, 384), Yaş ot köymes, yalafar ölmes (C III, 47), Yazmas atım bolmas, yanğılmas bilge bolmas (C III, 59), Yıgaç uçunga yel tegir, körklüg kişige söz kelir (C I, 319), Yılan kendü eğrisin bilmes tewi boynun egri ter (C I, 127), Yılan yarpuzdın kaçır, kaçır barsa yarpuz utru kelür (C III, 39), Yüzge körme erdem tile (C III, 143).

1.2.1.4. Eksiltili Cümle

Korkmaz tarafından eksiltimli cümle olarak ifade edilen bu cümle yapısı, fiil kullanmadan yargı bildiren cümle olarak tarif edilmiştir (Korkmaz, 2010: 82). DLT’de atasözlerinden 8’i eksiltili cümle yapısındadır.

Alp yağıda, alçak çoğıda (C I, 41), Barçın yamağı barçınka, karış yamağı karışka (C III, 28), Böriniğ ortak, kuzgununğ yıgaç başında (C I, 439), Erik erini yağlığ, ermegü başı kanlığ (C I, 70), Kişi sözleşü, yılık yırdhlaşu (C III, 104), Sögüt sülinge, kadhing kasinga (C I, 356; C III, 134), Tatıg közre, tikenığ tüpre (C II, 280), Kuş kanatın, er atın (C III, 358).

1.2.2. Yüklemi Türüne Göre Cümleler²

1.2.2.1. Fiil Cümleleri

Yüklemi çekimli bir fiil ya da birleşik fiil olan cümledir (Karaağaç, 2011: 243). DLT'deki atasözlerinden 147'si yüklemine türüne göre fiil cümlesidir. Bu fiil cümlelerinden 59'u basit, 88'i birleşik cümle yapısındadır.

1.2.2.1.1. Basit Yapılı Fiil Cümleleri

Açıglığ er şebük karımas (C I, 147), Adhın kişi nenği nenğ sanmas (C I, 98), Anuk utru tuşa yokka sanmas (C I, 68), Arkasız er çeriğ sıyumas (C I, 128), At teküzligi ay bolmas (C I, 507), Ata oğlu ataç togar (C II, 80), Azukluğ aruk ermes (C I, 148), Beş ernğek tüz ermes (C I, 121), Bir karga birle kış kelmes (C II, 26), Bir tilkü terisin ikile soymas (C III, 244), Boş nenğe idhi bolmas (C I, 330), Böri koşnısın yemes (C III, 220), Bugday katında sarkaç suwalur (C III, 240), Buzdan suw tamar (C III, 123), Emgek eğinde kalmas (C I, 110), Emikliğ uragut kösekçi bolur (C I, 153), Endik uma ewlikni ağırlar (C I, 105), Erdemsizden kut çertilür (C II, 229), Ernğenge eliğ karı böz üm tikemes (C I, 117), Etli tırnğaklı edhirmes (C I, 177), Ewdeki buzağı öküz bolmas (C I, 446), Ewek ewge tegmes (C II, 19), Ewek sinğek sütge tüşür (C II, 13), İgliğ tutruğı adh bolur (C I, 79), İki koçnğar başı bir aşıçta pışmas (C III, 382), Kalın kaz, kılavuzsuz bolmas (C I, 424), Kaniğ kan bile yumas (C III, 66), Karı öküz balduka korkmas (C III, 421), Kaynar öküz keçiksiz bolmas (C I, 390), Keriş yağrı ogulka kalır (C I, 370), Kırk yılka tegin bay çıgay tüzlenir (C I, 349), Kız kişi sawı yoriglı bolmas (C I, 326), Kişi eti tiriğle tatır (C III, 257), Kizdeki kiz yapar (C I, 327), Koş kılıç kinga sıgmaz (C I, 359), Kök temür kerü turmas (C I, 369), Közüngüğe köğ tüşdi (C III, 132), Kuş tuzakka menğ uçun ılınır (C III, 358),

²Bu başlık altında DLT'deki atasözlerinden basit ve birleşik yapıları cümleler yüklemine türüne göre tasnif edilmiştir. Sıralı cümlelerin isim ve fiil cümlesi olması durumu kendi içinde değerlendirilmiştir.

Kutluğka koşa yagar (C III, 60), Ol keçışni suw ilette (C I, 369), Oprak yasıkdın tozluğ ya çıkar (C III, 16), Ortak erden artuk almas (C I, 99), Otuğ odhguç birle öçürmes (C I, 177), Ögüngüçi üminde artatur (C I, 203), Ötlüğ yinçü yerde kalmas (C III, 30), Sawın sagrakka tegir (C I, 471), Süsegen udhka Tenğri müngüz bermes (C III, 364), Tamu kapuğın açar tawar (C III, 234), Taygan yüprüğün tilkü sewmes (C III, 175), Taz at tafarçı bolmas (C III, 149), Teşük suwda belgürer (C I, 387), Tılın tergige tegir (C I, 429), Uluk yağırı ogulka kalır (C I, 68), Yalnğuk oğlu munsuz bolmas (C III, 141), Yalnğus kaz ötmes (C III, 384), Yırak yer sawın arkış keldürür (C I, 97), Yitüklığ anası koyun açar (C III, 18), Yunt başın yularlap (C III, 9), Yüfüşlüğ kelin kedhegü yafaş bulur (C III, 11).

1.2.2.1.2. Birleşik Yapılı Fiil Cümleleri

Agılda oğlak togsa arıkda otı oner (C I, 65), Agız yese köz uyadhur (C I, 55), Anğduz bolsa at ölmes (C I, 115), Anıñ yüzing titinü baksa bolmas (C II, 144), Arı kafçıtısa ısrur (C II, 329), Arslan karısa sıçgan ötün ködhezür (C III, 263), Arslan kökrese at adhakı tuşalır (C II, 146), Aşıç ayur túbüm altun, kamuç ayur men kayda men (C I, 529), Ata tonı ogulka yarasa atasın tilemes (C III, 87), Atan yüki aş bolsa açka az körünür (C I, 75), Atası açığ almıla yese oğlınıñ tışı kamar (C II, 311), Atası anası açığ almıla yese oğlı kızı tışı kamar (C III, 272), Awçı nece al bilse adhiğ ança yol bilir (C I, 63), Ay tolun bolsa eligin imlemes (C I, 82), Barığ otur tutsa yokka sanmas (C II, 28), Bir toyın başı ağrısa kamuğ toyın başı agrımas (C III, 169), Bor bolmadhıp sirke bolma (C III, 121), Boşlaglansa boxuklanur (C II, 272), Bütün ümlüğ kança kolsa olturur (C I, 224), Egir bolsa er ölmes (C I, 54), Eliğ tutğınça ot ut (C II, 292), Ermegüğe bulıt yük bolur (C I, 138), Ermegüğe eşik art bolur (C I, 42), Eşyek ayur başım bolsa sundurida suw içgeyemen (C I, 492), Ewliğ todhgursa közü yolka bolur (C II, 176), İnğan inğrasa botu bozlar (C I, 120), It ısırmısa, at tepmes teme (C I, 178), Itka uwut atsa oldağğ yemes (C I, 116), İm bilse er ölmes (C I, 38), Kaçış bolsa kıya körmes (C I, 369), Kagun karma bolsa

idhisi ikki eligen tegir (C I, 410), Kara munğ kelmeğinçe kara yalga keçme (C III, 33), Karga kazga ötgünse butı sınır (C I, 254), Kaz kopsa ördek köliğ igenür (C I, 104), Kiçikde katığlansa ulgandhu sewnür (C II, 268), Kim kür bolsa köwez bolur (C I, 325), Kiminğ bile kaş bolsa yaşın yakmaz (C III, 22), Kolan kuduğka tüşse kurbaka aygır bolur (C III, 122), Korkmuş kişige koy başı koş körünür (C III, 126), Kowı er kuduğka kirse yel alır (C III, 226), Kökge sagursa yüzge tüşür (C II, 81), Közden yırasa könülden könülden yeme yırar (C III, 366), Kutsuz kudhuğka kirse kum yağar (C I, 457), Küç eldin kirse törü tünğlüktin çıkar (C III, 120), Kümüş künge ursa altun adhakin kelir (C I, 165), Künge baksa göz kamar (C I, 340), Küz keliği yazın belgürer (C II, 172), Küzegü uzun bolsa elig köymes (C I, 448), Muş oğlu muyavu togar (C II, 14), Neçe yitik biçek erse öz sapın yonumas (C I, 384), Neçeme obrak kedhuk erse yağmurka yarar (C III, 38), Ot tese ağız köymes (C I, 43), Otağka öpkelep süge sözlemedük (C III, 208), Ödhlek karıtmışka bodhuğ talkımas (C II, 304), Öküş sewinç bolsa katığ oxsunur (C III, 373), Öldeçi sıcğan muş taşakı kaşır (C I, 438; C III, 267), Sabanda sandırış bolsa örtkünde irteş bolmas (C I, 402; C II, 214; C III, 416), Saçratgudın korkmuş kuş kırk yıl adhrı yıgaç üze konmas (C II, 331), Sart azukı arığ bolsa yolda yer (C I, 342), Sartnınğ azukı arığ bolsa yol üze yer (C I, 66), Suw içürmesge süt ber (C I, 218), Suw körmekinçe etük tartma (C III, 426), Taşığ ısrumasa öpmiş kerek (C I, 163), Tegirmende togmış sıcğan kök kökreginge korkmas (C III, 282), Tewey bedük erse mayakı bedük ermes (C III, 168), Tewey münüp koy ara yaşmas (C III, 60), Tewi silkinse eşekke yük çıkar (C II, 246), Tewi yük götürse kamıç yeme kötürür (C II, 75), Tılın tüğmişni tışın yazmas (C II, 20), Tilkü öz yinige ürse udhuz bolur (C I, 54; C III, 54), Tirig esen bolsa tañğ öküş körür (C I, 62), Tokum yüzüp kudrukta biçek sıma (C I, 473), Tütün kopursa işlenür (C II, 72), Ulugnı uluglasa kut bulur (C I, 304), Uma kelse kut kelir (C I, 92), Umayka tapınsa ogul bolur (C I, 123), Us üşgürse ölür (C I, 228), Usukmışa sakiğ kamuğ suw körünür (C I, 191), Xan ışı bolsa katun ışı kalır (C I, 410), Yagını aşaklasa başka çıkar (C I, 305), Yakadaki

yalgagalı elıgdeki ıçgınur (C I, 253), Yarın bulgansa el bulganur (C III, 21), Yazıda br ulısa ewde it bugru tartışur (C III, 255), Yazıdaki süwlin edhergeli evdeki takagu ıçgınma (C I, 447), Yazın katıglansa kışın sewnür (C III, 159), Yıparlığ kesrgdın yıpar kitse yidhi kalır (C III, 48), Yogurkanda artuk adhak kösilse şiyr (C II, 137), Yurt kiçk bolsa anđut bedük ur (C I, 93).

1.2.2.2. İsim Cümleleri

Yüklemi çekimli bir fiil değil isim veya isim soylu bir söz olan cümledir (Karaağaç, 2011: 246). DLT'deki atasözlerinin 17'si yüklemin türüne göre isim cümlesidir. Bu isim cümlelerinden 10'u basit, 7'si birleşik cümle yapısındadır.

1.2.2.2.1. Basit Yapılı İsim Cümleleri

Erdem başı til (C I, 107), Esende ewek yok (C I, 77), Esiz anınđ yığitliği (C III, 51), Kış konıkı ot (C I, 332), Kut belgsi bilig (C I, 428), Knininđ küline teg yagı (C III, 237), Oglan bilgisiz (C I, 386), Yatnınđ yağlığ tiksinden znnđ kanlığ yudhruk yeğ (C III, 43), Yawlak tıllığ begden ker yalnđus tul yeğ (C III, 133), Yund kazısı yağ (C III, 18).

1.2.2.2.2. Birleşik Yapılı İsim Cmleleri

Bilmiş yek bilmedhg kişiden yeg (C III, 160), Boldacı buzagu kz ara belglğ (C I, 528), Kni barır keyiknığ kzinde adhın başı yok (C III, 151), Kl rknçe kz rse yik (C I, 337), kz adhakı bolgınça buzağı başı bolsa yeg (C I, 59), Sundılaç ışı ermes örtgün tepmek (C I, 526), Taz keliği brkçige (C I, 26).

SONUÇ

Dîvânü Lugâti't-Türk, Türk dilinin temel kaynaklarından biri olup Türklük bilimi için her yönüyle etraflıca incelenmesi gereken bir eserdir. Eser üzerinde,

temelde bir sözlük olması sebebiyle, başta söz varlığı olmak üzere gramer, ağzlar, ad bilimi, halk bilimi gibi pek çok alanda çalışma yapmak mümkün ve aynı zamanda gereklidir. Bu çalışmada eserde geçen atasözlerinin söz dizimsel özelliklerini ortaya konmaya çalışılmıştır. Söz dizimsel inceleme kelime grupları ve cümle ana başlıkları altında yapılmıştır.

Çalışmamız neticesinde DLT'deki atasözlerinde 258 adet kelime grubu tespit edilmiştir. Bu kelime gruplarının dağılımı şu şekildedir:

Tablo 1. DLT'deki atasözlerinde tespit edilen kelime gruplarına ait sayısal veriler

Kelime Grupları								Toplam
Edat Grubu	Sıfat Tam.	İsim Tam.	Birleşik Fiil	İsim-Fiil Gr.	Sıfat-Fiil Gr.	Zarf-Fiil Gr.	Tekrar Gr.	
9	54	66	25	1	17	83	3	258

Tablo 1 incelendiğinde söz konusu kelime gruplarının 9'u edat grubu, 54'ü sıfat tamlaması, 66'sı isim tamlaması, 25'i birleşik fiil, 1'i isim-fiil grubu, 18'i sıfat-fiil grubu, 83'ü zarf-fiil grubu, 3'ü de tekrar grubu olduğu görülmektedir. En fazla zarf-fiil grubu tespit edilmiş olup en az ise 1 adet ile isim-fiil grubu tespit edilmiştir. Atasözlerinde bağlama grubu, ünlem grubu, unvan grubu gibi kelime grupları tespit edilmemiştir.

DLT'de 300'e yakın atasözü bulunmakla birlikte bunların bir kısmı tekrar edilen atasözleridir. O sebeple bu çalışmada DLT'deki 273 atasözü söz dizimsel özellikleri yönüyle ele alınmıştır. Bu atasözlerinin cümle özellikleri ise şu şekildedir:

Tablo 2. DLT'deki atasözlerinin cümle yapılarına ait sayısal veriler

Cümle Yapıları				Toplam
Basit Cümle	Birleşik Cümle	Sıralı Cümle	Eksilteli Cümle	
69	95	101	8	273

Tablo 2 incelendiğinde DLT'deki atasözlerinin 70'i basit yapılı, 96'sı birleşik yapılı, 100'ü sıralı cümle yapılı, 9'u da eksilteli cümle yapısında olduğu görülmektedir. Atasözlerinin genel olarak cümle yapılarında sıralı ve birleşik cümle yapısı baskın durumdadır. Burada bu anlamda ulaştığımız sonuç, atasözlerinin genel olarak söz dizimsel özelliklerine uygun bir sonuçtur. Çünkü ahengin sağlanması ve mesajın etkili verilebilmesi, yan cümlelerin bulunduğu, bir cümlenin bağlam olarak diğer uygun bir cümleyle bağlandığı cümle yapıları ile daha mümkündür.

Tablo 3. DLT'deki sıralı cümle yapılarının meydana geliş şekline ait sayısal veriler

Sıralı Cümle Yapılarının Meydana Gelişi			Toplam
isim cümlesi + isim cümlesi	İsim cümlesi + fiil cümlesi	fiil cümlesi + fiil cümlesi	
17	3	81	101

Tablo 3'e göre ise DLT'de tespit edilen 101 adet sıralı cümle yapısının 17'sinde iki isim cümlesinin birleşmiş, 3'ünde bir isim cümlesi ile bir fiil cümlesi birleşmiş, 81'inde ise iki fiil cümlesi birleşmiştir.

Atasözlerinden basit ve birleşik yapılı toplam 164 cümleden 147'si fiil cümlesi, 17'si de isim cümlesidir. Bu yönüyle değerlendirildiğinde DLT'deki atasözlerinde fiil cümlelerinin hakim olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (2015). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Asım, N. (1922). *Eski savlar: Divanu Lugati't-Türk'teki atasözleri*, Zaman Kütüphanesi.
- Atalay, B. (2018). *Kaşgarlı Mahmud Dîvânü Lugati't-Türk, Cilt: I-II-III-IV*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Birtek, F. (1944). *En eski Türk savları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Brockelmann, C. (1920). *Alturkestanische Volksweisheit, Ostasiatische Zeitschrift*, vol. 8, Leipzig, 49-73.
- Bulut, S. (2016). Divânü Lügâtî't-Türk'ten Ahıska Türkleri Yazılı Ve Sözlü Diline Geçen Atasözleri, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 2/3, Summer 2016, 95-112.
- Cemiloğlu, İ. (2018). *Dede Korkut hikayeleri üzerine söz dizimi bakımından bir inceleme*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2018). *Dîvânü lugâtî't-türk giriş-metin-çeviri-notlar-dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İlhan, N. (2008). Divanu Lugati't-Türk'ten Gaziantep Ağzına Atasözleri, *Akpınar Kültür, Sanat ve Edebiyat Dergisi*, C. 3, S. 18, 4-9.
- Karaağaç, G. (2011). *Türkçenin söz dizimi*, 4. Baskı, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karahan, L. (2013). *Türkçede söz dizimi*, 19. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.

Korkmaz, Z. (2010). *Gramer terimleri sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Sev, G. (2004). Divanü Lûgat'it Türk'te İkilemeler. *Türk Dili*, 634, 497-510.

EXTENDED ABSTRACT

Dîvânü Lugâti't-Türk was written by Kaşgarlı Mahmut in the 11th century. DLT is the first known dictionary of Turkish language. Turcology is a multifaceted work that can be a source for many other fields, especially Turkology. Proverbs are also part of the rich world of DLT. In the book, the number of proverbs expressed with the word "peace", which is the equivalent in Old Turkish, is close to 300.

The proverb is a short, concise, stereotyped words that have an anonymous characteristic, are considered to be inherited from ancestors, and consist of observations and trials of the society over the centuries, common thoughts, attitudes and behaviors and world view (Korkmaz, 2010: 27). Proverbs exist in all languages of the world. They are words that form a sentence mostly in the form of a sentence, and sometimes tend to be more effective in terms of saying and measuring. The proverbs created by each nation with their own experiences reflect the worldview and the way of living of a language, and give important clues about the cultural history of that society (Aksan, 2015: 38).

Proverbs are a subject of investigation in itself. Proverbs, which are the products of a nation, reflect the life of the nation to which they belong, and are important words that have emerged from their culture and experiences. Although these vocabularies are included in the vocabulary of the language they belong to, they have a separate vocabulary in their own structure. In addition, they have syntactic features for their own structure as they are in sentence structure. For this reason, proverbs should be examined in terms of both vocabulary, syntactic features and cultural values.

In this study, the proverbs in DLT were examined in terms of syntactic features. Besim Atalay's Kaşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk, Volume: I-II-III-IV was taken as a reference. The study was conducted under two main headings: word groups and sentences. Next to each proverb, the volume and page number in the relevant work are shown in parentheses. In the syntax of the proverb, the relevant property is given in italics.

Dîvânü Lugâti't-Türk is one of the main sources of Turkish language and it is a work that must be thoroughly examined for all aspects of Turkishness. Due to the fact that it is a dictionary, it is possible and necessary to work on many fields such as grammar, dialects, noun science and folklore. In this study, we tried to put forward the syntactic features of the proverbs in the work. Syntactic analysis was conducted under the main headings of word groups and sentences.

As a result of our study, 260 groups of proverbs in DLT were determined. 9 of them are preposition group, 54 are adjective phrases, 66 are noun phrases, 26 are combined verbs, 1 is noun-verb group, 18 is adjective-verb group, 83 is adverb-verb group, 3 is also the group again. The maximum number of adverb-verb groups was determined and at least one noun-verb group was determined. Proverbs were not identified as word groups such as binding group, exclamation group, title group.

Although there are nearly 300 proverbs in the DLT, some of them are repeated proverbs. Therefore, in this study, 273 proverbs in DLT are discussed in terms of syntactic features. The sentence features of these proverbs are as follows: In terms of the sentence structure of proverbs, 70 are simple structured, 96 are combined structured, 100 are sequential sentence structured, 9 are subtracted sentence structure. In general, sentence structures of the proverbs are predominantly sequential and compound. The result that we have reached here is in accordance with the syntactic features of proverbs in general. Because the harmony and the effective delivery of the message, it is more possible with sentence structures, where one sentence is connected with another suitable sentence in context.

In 16 of the 100 sequential sentence structures identified in the DLT, two nouns were combined, 3 nouns were combined with one verb, and 81 were combined. Among the proverbs, a total of 166 simple and compound sentences, 148 are verb sentences and 18 are nouns. In this aspect, it is seen that verb sentences are dominant in proverbs in DLT.